

ΙΤΑΛΟΓΛΩΣΣΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΤΑΝΗΣΙΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ*

Είναι σέ όλους γνωστό ότι ή πολιτική και πολιτιστική ιστορία τής 'Επτανήσου υπήρξε πολύ διαφορετική από εκείνη τής υπόλοιπης 'Ελλάδας. 'Αρκεί νά αναφέρουμε ότι τò 1386 οί Βενετοί απέσπασαν τὰ 'Ιόνια νησιά από τή Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τὰ διατήρησαν υπό τήν κυριαρχία τους μέχρι τò 1797. 'Ακολούθησε ή γαλλική κυριαρχία, ή ρωσική, ή άγγλική, μέχρις ότου, τò 1863, έγινε ή προσάρτηση τής 'Επτανήσου στο έλληνικό κράτος. 'Ηταν λοιπόν φυσικό επακόλουθο τò γεγονός ότι οί τέσσερεις αιώνες τής βενετικής κυριαρχίας άφησαν ανεξίτηλα τὰ πολιτιστικά τους σημάδια στα 'Ιόνια νησιά. Αυτό πιστοποιείται από τò ότι, ακόμη και μετά τήν αποχώρηση τών Βενετών, οί κάτοικοι χρησιμοποιούσαν, παράλληλα με τήν έλληνική γλώσσα, τήν ιταλική, στην όποία συντάσσονταν οί νόμοι, τὰ διατάγματα, οί συμβολαιογραφικές πράξεις, καθώς και άμυπολλες μελέτες ιστορικές, πολιτικές, φιλολογικές, νομικές, ιατρικές, γεωπονικές, οικονομικές κ.ο.κ. 'Εκτός από τò γεγονός αυτό, πού σίγουρα επηρέασε τή συγγραφική παραγωγή τών 'Επτανήσιων λογίων, υπήρξαν και τρεις άλλοι λόγοι πού κατά τή γνώμη μου τούς έστρεψε ακόμη περισσότερο πρòς τόν ιταλικό πολιτισμό.

α') Οί περισσότεροι 'Επτανήσιοι λόγοι σπούδασαν σέ όνομαστά πανεπιστήμια τής Βορείου 'Ιταλίας, όπως τής Πάδοβας, τής Παβίας, τής Πίζας, τής Μπολώνιας. 'Εκεί εκτός από τις επιστήμες με τις όποίες άσχολήθηκαν, είχαν τήν ευκαιρία νά γνωρίσουν κορυφαία δείγματα τής λογοτεχνικής παραγωγής τής γειτονικής χώρας. 'Ετσι ήταν φυσικό, όσοι από αυτούς διέθεταν ποιητική φλέβα νά ένστερνισθοῦν και νά άφομοιώσουν, με γόνιμο τρόπο, πολλά διδάγμα-

* Τò παρόν κείμενο αποτελεί συντομευμένη έλληνική άπόδοση τής εισαγωγής μου («Introduzione») στην άνθολογία ιταλογλώσσων κειμένων 'Επτανήσιων λογοτεχνών, τήν όποία εξέδωσα πρόσφατα στη Ρώμη: Gerasimos Zoras, *Risonanze italiane nel Mare Ionio. Testi in italiano di poeti delle Isole Ionie*, Vecchiarelli editore, Roma 2001 [Italo-Hellenica, 1].

τα τῶν Ἱταλῶν ὁμοτέχνων τους, μὲ ὁρισμένους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀνέπτυξαν καὶ φιλικές σχέσεις.

β') Μετὰ τὸ 1797, ὅταν ἡ κυριαρχία τῶν Ἑπτανήσων πέρασε ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Βενετῶν ἀρχικὰ στοὺς Γάλλους, μετὰ στοὺς Ρώσους καὶ τέλος στοὺς Ἀγγλους, καὶ ἐνῶ ἀρχισαν νὰ ὑποφώσκουν οἱ πρῶτες ἐλπίδες γιὰ τὴν ἀποτίναξή τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ στὴν κυρίως Ἑλλάδα, οἱ Ἑπτανήσιοι λόγιοι στράφηκαν πρὸς ἓνα θεματολόγιο πατριωτικὸ, ἢ καλύτερα ἐθνικο-απελευθερωτικὸ. Καὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ βροῦν καλύτερα πρότυπα ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν μεγάλων Ἱταλῶν ὁμοτέχνων τους ποὺ ἄλλοτε ἐμφανέστερα καὶ ἄλλοτε πιὸ συγκαλυμμένα, μὲ τρόπο συμβολικὸ καὶ μὲ μεταφορικές εἰκόνες, προσπαθοῦσαν νὰ ἐναντιωθοῦν στὸν αὐστριακὸ ζυγὸ. Ἔτσι, ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ Παλιγγενεσία καὶ τὸ Ἱταλικὸ Risorgimento σχεδὸν συνέπιπταν χρονικὰ, ἦταν μοιραῖο οἱ λόγιοι τῶν Ἰονίων νήσων νὰ δεχτοῦν πάμπολλες γόνιμες ἐπιδράσεις, τόσο θεμετολογικές ὅσο καὶ ὑφολογικές, ἀπὸ ἓναν Manzoni, ἓναν Monti, ἓναν Leopardi.

γ') Ὄταν τὸ 1793, ὁ δεκαπενταετῆς γιὸς τῆς Ζακυνθίας Διαμαντίνας Σπάθης, ἔφευγε ἀπὸ τὸ μαχευτικὸ νησί ποὺ εἶχε γεννηθεῖ γιὰ νὰ πάει ἐκεῖ ποὺ τὸν καλοῦσε τὸ Ἱταλικὸ αἶμα ποὺ τοῦ εἶχε κληροδοτήσει ὁ πατέρας του, κανεὶς δὲν φανταζόταν τὴν μετέπειτα λαμπρὴ πορεία του στὰ Ἱταλικά γράμματα, καὶ —ἀλλοίμονο— τὴν τραγικὴ ἐξορία του στὴν Ἀλβιῶνα, μακριὰ καὶ ἀπὸ τίς δύο του πατρίδες. Δὲν εἶναι τυχαῖο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀξία τῆς λογοτεχνικῆς φλέβας του, τὸ ὅτι ὁ Ugo Foscolo πολὺ γρήγορα, πρὶν ὁ θάνατος κόψει τὸ σύντομο νῆμα τῆς ζωῆς του (τὸ 1827), ἔγινε ἓνα ἀξιοπρόστυχο σύμβολο πατριωτισμοῦ ὅχι μόνον γιὰ τοὺς Ἱταλοὺς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς Ἑπτανήσιους. Ἔτσι ἦταν φυσικὸ νὰ γίνῃ πρότυπο γιὰ ὅσους Ζακυνθίους φιλοδοξοῦσαν νὰ διακριθοῦν στὸν χῶρο τῶν γραμμάτων: ἦταν γι' αὐτοὺς ἓνας Ζακύνθιος ποὺ ἡ φήμη του διέτρεχε τὰ πέρατα τῆς Εὐρώπης. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν μᾶς ἐκπλήσσει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς ἔπεται χρονικὰ τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς τοῦ Foscolo.

Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, οἱ ποιητὲς τῆς Ἑπτανήσου συχνὰ χρησιμοποιοῦσαν τὴν Ἱταλικὴ γλῶσσα, εἴτε ἔγραφαν στιχουργήματα, εἴτε δοκίμια, εἴτε δραματικὰ ἔργα. Ἐξάλλου, γνώριζαν ὅτι ἂν ἔγραφαν στὴν ἑλληνικὴ θὰ γίνονταν καταννητοὶ μόνον ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τους τῶν Ἰονίων νήσων, ἐνῶ ἂν ἔγραφαν στὴν Ἱταλική, τὰ ἔργα τους θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν γνωστὰ ἐπιπλέον καὶ στὴν Ἱταλία, ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα, ἀφοῦ ἡ Ἱταλικὴ γλῶσσα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἦταν ἰδιαίτερα διαδεδομένη στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Ὄταν ὅμως ἤθελαν νὰ μεταλαμπαδεύσουν τὰ ἐπαναστατικὰ τους μηνύματα στοὺς συμπατριῶτες τους τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, ἀναγκάζονταν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἑλληνικὴ, ὅπως συνέβη μὲ τὴν περίπτωση τοῦ «Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν».

Μὲ χρονολογικὴ σειρὰ θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ ὁρισμένους Ἑπτανήσιους λογοτέχνες ποὺ συνέγραψαν ἀρκετὰ ἔργα τους στὰ Ἱταλικά. Δυστυχῶς, ἡ Ἱστορία

τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας αὐτὰ τὰ ἔργα τὰ ἔθεσε στὸ περιθώριο, καθότι ἡ ἀξία τους δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ τεκμηριωθεῖ διαχρονικά, ἀφοῦ τὸ λαϊκὸ αἰσθητήριο δὲν ἀποφάνθηκε ὀριστικά γιὰ τὰ ξενόγλωσσα αὐτὰ κείμενα, δεδομένου ὅτι ἡ γνώση τῆς ἰταλικῆς ἦταν καὶ εἶναι περιορισμένη στὴ χώρα μας.

Πρῶτος, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε ἀξιολογικά καὶ χρονολογικά εἶναι ὁ Ugo Foscolo, ὁ ὁποῖος φυσικά δὲν ἐντάσσεται στὸ ἑλληνικὸ ποιητικὸ Πάνθεον, ἀφοῦ τὰ ἑλληνογλωσσα κείμενά του εἶναι ἐλάχιστα. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζει μιὰ ἐπιστολὴ ποὺ ἔστειλε ἀπὸ τὸ Λονδίνο, στίς 21 Ἀπριλίου τοῦ 1824, πρὸς κάποιον μέλος τῆς Ἑθνοσυνέλευσης¹. Μὲ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ἔλεγε πὼς ἂν τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία βιοπορισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, προτίθετο νὰ ἔλθει νὰ συμβάλλει στὴν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ: *Ἐν Λονδίῳ 21 Ἀπρ. 1824. Τιμιώτατε Κύριέ μου, πολλὰ εὐάρεστον ἤθελεν εἶναι εἰς τὴν ψυχὴν μου νὰ ὑπάγω εἰς τὴν Ἑλλάδα διότι διὰ πολλὴν καιρὸν δαπανῶ τὴν ἀνδρικήν μου ἡλικίαν ἐνασχολούμενος εἰς βιβλία καὶ σπονδὰς, οὐχὶ τόσον ὅπως ἀποκτήσω φήμην τοῦ ὀνόματός μου, μῆτε δι' ὠφέλειαν τῆς ἐλευθερίας, ἢ τῆς πατρίδος, ὅσον μόνον διὰ νὰ κερδίσω τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Στρατεύσας μὲ τὸ Ἰταλικὸν στράτευμα ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα, καὶ δημοσιεύσας ἐν βιβλίῳ περὶ τῆς τέχνης τοῦ πολέμου, καὶ ἔπειτα χρηματίσας καθηγητῆς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Παβίας, καὶ διὰ πολλῶν περιηγήσεων μαθὼν ἐμπράκτως τὰ ἔθιμα, τὴν πολιτικὴν, τὰς γλώσσας καὶ τὴν φιλολογίαν μεγάλου μέρους τῆς Εὐρώπης, ἴσως ἤθελα γένω ὠφέλιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ πολλοὺς τρόπους. Πρὸς τοῦτοίς δέ, ἐπιμείνας μέχρι τοῦδε εὐσταθὴς εἰς τὰς πολιτικὰς μου ἀρχάς, καὶ ἀμόλυντος εἰς τὴν ἀγωγὴν μου, θαρρῶ ὅτι εἶμαι ἄξιος, καὶ συμπολεμῶν καὶ συγγράφων, νὰ ἐνεργήσω ὑπὲρ λαοῦ ἐλευθέρου, τοῦ ὁποῖου καὶ δύναιμι προσέτι νὰ καυχήθω ὅτι εἶμαι συμπολίτης. Καὶ στὴ συνέχεια τονίζει πὼς ἐπειδὴ ἡ Ἀγγλία κρατοῦσε θέση οὐδετερότητας στὴν ὑπόθεση τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης αὐτὸς θὰ ἔχανε τὰ δικαιώματά του ὡς πολίτης τῆς Βρετανικῆς κοινοπολιτείας, στὴν ὁποία ὑπάγονταν τότε καὶ τὰ Ἰόνια νησιά, καὶ παράλληλα θὰ ἔπρεπε νὰ πωλήσει τὴν κατοικίαν του στὸ Λονδίνο γιὰ νὰ καλύψει κάποια χρέη ποὺ εἶχε, ὥστε νὰ μὴν ἀφήσει πίσω του καμία ὀφειλὴ. Ἐρχόμενος ὁμοῦ στὴν Ἑλλάδα θὰ εἶχε τὴν ἀνάγκη εὗρεσης κατάλληλης γιὰ τὰ προσόντα του ἐργασίας, ὥστε νὰ προσπορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Κατέληγε, λοιπόν, μὲ τὰ ἑξῆς συγκινητικὰ λόγια: Ἀλλὰ καὶ οὕτως, διὰ νὰ συνεισφέρω εὐδαιμονίαν καὶ δόξαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ζήσω καὶ ἀποθάνω εἰς ἐκείνην τὴν ἱερὰν γῆν, ἤθελε παραιτήσω ἐκουσίως καὶ τὰ εἰς τὰς Ἰονίας νήσους φυσικά μου πολιτικὰ δίκαια, καὶ τὰ ἀποκτηθέντα πρόνομα τῆς πολυχρονίου διατριβῆς μου εἰς Ἀγγλίαν, καὶ μῆτε ἤθελε μὲ δυσχερήσεισιν νὰ πωλήσω καὶ τὴν μικρὰν μου ἰδιοκτησίαν εἰς ὅποιανδήποτε τιμὴν.*

1. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸν τόμο Filippo Maria Pontani, *Foscolo e il greco moderno*, Roma 1965 [Italo-Graeca, 1], σσ. 32-33.

Ἐφ' οὗ δὲ ἡραγκάσθην νὰ ἀποφύγω τὴν δουλείαν τῆς Ἰταλίας ἔχασα ὅλα τὰ εἰσοδήματά μου μὴτ' ἤθελ' εὖρω ἐκτὸς τῆς Ἀγγλίας κανένα ἄλλον τρόπον ὅπου τὰ φιλολογικὰ ἔργα μου νὰ γένωσιν ἱκανὰ νὰ μοὶ πορίσωσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἤθελε δυνηθῶ νὰ ἀναχωρήσω εἰμὴ ὅταν βεβαιωθῶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκησις ἤθελε μοὶ δώσει δίκαια πολίτου, καὶ ἅμα μετὰ τὸ ἐκεῖ φθάσιμόν μου μοὶ προβλέψῃ ἐπάγγελμα εἰς τὸ ὅποιον νὰ δυνηθῶ νὰ δουλεύσω τὴν πατρίδα, καὶ νὰ ἔχω ἀσφαλῶς τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἐλπίζω ὅτι τὸ ζήτημά μου δὲν θέλει φανῇ ὑπερβολικὸν μὴτε εἰς Σέ, μὴτε εἰς ἄλλους πολίτας, οὔτινες σήμερον διοικοῦσι τὰ δημοσία πράγματα. Ὅθεν ἔαν κρίνωσιν ὅτι δύναμαι νὰ γένω κατὰ τι ὠφέλιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ προθυμηθῶσιν ὑπὲρ ἐμοῦ, ἐγὼ δὲν θέλει βραδύνω νὰ εὐρεθῶ μεταξὺ αὐτῶν ὅσον τάχιστα. Δυστυχῶς ὅπως φαίνεται οἱ ἰθύνοντες δὲν ἔπραξαν τίποτα σχετικὰ, καὶ ἔτσι ἡ Ἑλλάδα ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποκτήσῃ ἕναν δεύτερο Βύρωνα, ὁ ὁποῖος μάλιστα θὰ εἶχε στὶς φλέβες του καὶ αἷμα ἑλληνικόν.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ πρέπει νὰ τονιστεῖ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι σὲ ἔκτενῃ καὶ φημισμένα ποιητικὰ του ἔργα, ὅπως στὶς *Grazie*, δηλαδὴ τὶς *Χάριτες* (1797), ἐξυμνεῖ τὶς ὁμορφίες τῆς Ζακύνθου. Ἐξάλλου, στὴ γενέτειρά του, τὸ 1803, ἀφιερώνει καὶ ἓνα κομψὸ σονέτο του.

«A Zacinto»²

*Né più tocchero le sacre sponde
Ove il mio corpo fanciulletto giacque,
Zacinto mia, che te specchi nell'onde
Del greco mar, da cui vergine nacque*

*Venere, e fea quell'isole feconde
Col suo primo sorriso, onde non tacque
Le tue limpide nubi e le tue fronde
L'inclito verso di colui che l'acque*

*Cantò fatali, ed il diverso esilio
Per cui bello di fama e di sventura
Baciò la sua petrosa Itaca Ulisse.*

*Tu non altro che il canto avrai del figlio,
O materna mia terra; a noi prescriste
Il fatto illacrimata sepoltura.*

2. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸν τόμο Ugo Foscolo, *Poesie*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1996, σσ. 74-75.

Κοντὰ στὸν Foscolo θὰ ζήσει γιὰ μερικὰ χρόνια ὁ ἐπίσης Ζακύνθιος ποιητὴς Ἀνδρέας Κάλβος (1792-1869), ποὺ ἔμεινε στὴν Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τὴν *Λύρα* καὶ τὰ *Λυρικά* του. Ὡστόσο, δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας τὸ γεγονός ὅτι τὰ Ἱταλόγλωσσα ἔργα του ἦταν σὲ ποσότητα περισσότερα ἴσως ἀπὸ τὰ ἐλληνόγλωσσα. Αὐτὰ τὰ εἶχε συγκεντρώσει καὶ ἐκδόσει σὲ τόμο ὁ Γεώργιος Ζώρας, τὸ 1938³, καὶ πολὺ ἀργότερα ὁ Mario Vitti, τὸ 1960⁴. Θυμίζουμε τὶς τραγωδίες *Teramene* καὶ *Le Danaïdi*, καθὼς καὶ τὸ ἐκτενὲς στιχοῦργημα *Ode agli Ioni* (1814)⁵, τοῦ ὁποῖου ἡ πρώτη στροφή ἔχει ὡς ἐξῆς:

*Vili! Qual opra; o quale
magnanimo pensiero;
quale, o schiavi, si vide
atto da voi pietoso?
Qual amor puro, e vero?
Ahi! Non sorgesti, o Sole,
a illuminare in essi,
che non patria, né dei
non leggi hanno, né core,
che perfidi ozi, o rei
fatti: su loro, ah mai
splendan lieti i tuoi rail!*

Στὴ Ζάκυνθο εἶδε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ φῶς καὶ ὁ Διονύσιος Σολωμὸς (1798-1857), ποὺ κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του μετέβη στὴν Ἱταλία, μόλις δεκαετῆς, ἀλλὰ ἢ Ἑλλάδα ἤδη τὸν εἶχε κερδίσει. Συγκεκριμένα, σπούδασε στὸ Λύκειο τῆς Κρεμῶνας καὶ στὴ συνέχεια φοίτησε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παβίας. Ἐκεῖ παρακολούθησε τὰ μαθήματα διαπρεπῶν καθηγητῶν καὶ ἄκουσε τὰ φιλελεύθερα κηρύγματά τους γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ αὐστριακοῦ ζυγοῦ. Καὶ δὲν ἔλειψαν οἱ καθηγητὲς ποὺ ἔγραφαν ποίηση καὶ ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν λογοτεχνία, καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνική. Ἐξάλλου, ὁ Σολωμὸς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρισθεῖ καὶ μὲ ποιητές, ὅπως ὁ Vincenzo Monti. Ἔτσι ἡ διάπλαση τοῦ Ἑθνικοῦ μας ποιητῆ συντελέστηκε μὲ τρόπο σφαιρικό, ἀφοῦ, ἀπὸ τὴ μιά, προσέλαβε τὰ φιλελεύθερα μηνύματα τῶν Ἱταλῶν διανοητῶν τῆς ἐπο-

3. Giorgio Zoras, *Andrea Calbo. Opere italiane*, Istituto per l'Europa Orientale, Roma 1938.

4. Mario Vitti, *A. Kalvos e i suoi scritti in italiano*, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1960.

5. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸν τόμο: Γεώργιος Θ. Ζώρας, *Ἀνδρέα Κάλβου Ὁδὴ εἰς Ἱονίους καὶ ἄλλα μελετήματα*, Ἀθῆναι 1960, σ. 9.

χῆς, τὰ βίωσε στὴν αὐστροκρατούμενη βόρειο Ἰταλία καὶ τὰ πρόβαλε στὴν τουρκοκρατούμενη ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, ποὺ τὴν ἀγνάντευε ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Ζακύνθου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, γνώρισε τὶς παραδοσιακὲς ἀλλὰ καὶ τὶς νεώτερες ποιητικὲς φόρμες ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἰταλοὶ ὁμότεχνοί του, τὶς ὁποῖες μὲ τὴ σειρά του τὶς ἐφάρμοσε καὶ στὰ ἑλληνόγλωσσα καὶ στὰ ἰταλόγλωσσα στιχοῦργήματά του. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς προαναφερθεῖσες γόνιμες ἐπιδράσεις ποὺ δέχτηκε ἀπὸ τὴν Ἰταλία, δὲν πρέπει νὰ παραβλέπουμε καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικὸ γεγονός. Ὁ Σολωμός, μὲ τὴ χρῆση τῆς ἰταλικῆς γλώσσας καὶ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας της, διαμόρφωσε, ὀρθότερα ἀπὸ τοὺς γλωσσάμυντορες τῆς ἐποχῆς του, τὶς γλωσσικὲς ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ. Συγκεκριμένα, τὸ γεγονός ὅτι στὴν Ἑπτανῆσο ἡ ἰταλικὴ χρησιμοποιόταν ὡς ἐπίσημη γλώσσα —ὡς γλώσσα τῆς δικαιοσύνης, τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, τῆς ἐπιστήμης— δημιουργοῦσε στὸν Σολωμὸ καὶ τοὺς συγκαρινούς του λογίους τῆς Ἑπτανήσου μιὰ μορφή διγλωσσίας (ἑλληνικὴ-ἰταλικὴ γλώσσα), ποὺ ὅμως τοὺς βοήθησε νὰ ἀποφύγουν μιὰ ἄλλη μορφή διγλωσσίας (δημοτικὴ-καθαρεύουσα). Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἰταλικὴ γιὰ τοὺς Ἑπτανήσιους εἶχε τὴ χρησιμότητα ποὺ εἶχε ἡ καθαρεύουσα στὴν κυρίως Ἑλλάδα. Γιὰ τὸν Σολωμὸ ὅμως ἡ ἰταλικὴ ἦταν παράλληλα καὶ γλώσσα λογοτεχνικῆς ἔκφρασης. Ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθοῦμε ὅτι τὰ ἰταλόγλωσσα κείμενά του εἶναι σχεδὸν ἴδια σὲ ὅγκο μὲ τὰ ἑλληνόγλωσσα, ἡ δὲ πρώτη του ποιητικὴ συλλογὴ, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1822, ἦταν γραμμὴν στὰ ἰταλικά. Ἀποτελεῖτο ἀπὸ τριάντα σονέτα ποὺ ὁ Σολωμός τὰ εἶχε συνθέσει ὡς ποιητικὰ γυμνάσματα, ὡς αὐτοσχέδιους στίχους, ὡς *Rime Improvisate*⁶, βασιζόμενος σὲ ὁμοιοκαταληξίες ἢ ἀκροτελεῦτες λέξεις ἰταλικῶν προτύπων (*rime obbligate*). Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὰ τὰ σονέτα ἔγραψε καὶ πολλὰ ἄλλα ποιητικὰ κείμενα, γύρω στὰ ἑκατὸ, καθὼς καὶ πολλὰ σχεδιάσματα ποὺ στὴ συνέχεια τὰ μετέπλασε σὲ ἑλληνόγλωσσα στιχοῦργήματα. Ἐνα ἰταλόγλωσσο στιχοῦργημα ἦταν καὶ τὸ σονέτο ποὺ ἔγραψε, τὸν 1827, μὲ ἀφορμὴ τὸν θάνατο τοῦ Ugo Foscolo.

«In morte di Ugo Foscolo»⁷

*Pianse Tua patria, o splendidissim'alma,
Il dì che 'l Tuo partir da lei le spiaceque;
E pianse poscia, e invidiò la palma,
Che italica, e non sua, tanto Ti piacque.*

6. Βλ. τὴν πόσφατη σχολιασμένη ἔκδοση τῆς συλλογῆς Dionisio Salamon, *Rime Improvisate (1822)*, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια, μετάφραση Γεράσιμος Γ. Ζώρας, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 2000.

7. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸν τόμο Διονύσιος Σολωμός, "Ἀπαντα, τόμ. Β': Πεζὰ καὶ Ἰταλικά, "Ἐκδοση-Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1955, σ. 148.

*Ed or più piange, e batte palma a palma,
e nullo accento di dolor si tacque,
Gridando: Ahi che m'è tolta anche la salma,
Che già famosa in terre stranie, e giacque!*

*Deh! per quei, che Tu avesti, incliti fregi
D'ingegno e di virtù, che fur di tempore
Che intellette saran sol dagli agregi,*

*Se non vuoi che Tua patria si consigli,
Col dolor del suo danno, e pianga sempre,
Fa che nasca lei chi Ti somigli.*

Ἄδελφικὸς φίλος τοῦ Σολωμοῦ ἦταν ὁ Γεώργιος Ρώμας (1789-1867) ποῦ γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια. Σπούδασε ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, ὅπου καὶ δημοσίευσε, τὸ 1817, μιὰ ποιητικὴ συλλογὴ, μὲ τίτλο *Il genio della Grecia*. Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πατρίδα, στράφηκε στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, ἐνῶ ἀργότερα ἔγινε βουλευτής. Ὑπῆρξε ἀδελφικὸς φίλος τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ ἀφιέρωσε τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Fiori*. Στὰ ἰταλικά ἐπίσης ἔγραψε, τὸ 1826, ἕνα ἐκτενὲς στιχοῦργημα, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ ἴδιο τραγικὸ γεγονός που εἶχε ὑπόψη του καὶ ὁ Σολωμός, ὅταν συνέθεσε τὸ ποίημά του «Φαρμακωμένη»: μιὰ νεαρὴ Ζακυνθία ἐρωτεύθηκε ἕναν Βενετό, ὁ ὁποῖος ὅμως τὴν ἀπαρνῆθηκε καὶ τὴν ἄφησε ἐκτεθειμένη στὴν αὐστηρὴ κριτικὴ τῆς κοινωνίας:

«Alla giovine avvelenata Maria Georgopulu»⁸

*Uscite, o tenere
innamorate
Ninfe, e l'orribile
caso mirate.*

*E, se vi palpita
un core in sen,
Ninfe, alle lagrime
sciogliete il fren.*

8. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Γεωργίου Θ. Ζώρα, «Ἰταλικοὶ θεῶν τοῦ Κ. Ρώμα διὰ τὴν "Φαρμακωμένην"», *Παρουασός*, τόμ. 5 (1963), σσ. 403-412.

*Maria, che a vergine
rosa simile
splendeva lucida
qual fior d'Aprile,*

*ah! infelicissima,
ah! fiera sorte!
or giace asanime
in braccio a morte.*

Λυρικούς τόνους έχει και ένα άλλο έκτενές στιχουργημά του που το έγραψε, το 1861, για να ύμνησει, όπως ο Foscolo και ο Σολωμός, τις όμορφιές του νησιού τους.

«Inno all'Isola di Zante»⁹

*O patria d'Ugo, un cantico
Deh! non sdegnar d'affetto,
Che un figlio a te pur tenero
Scioglie per te dal petto,
E sulla debil lira
Un franco genio inspira.*

Στην Κέρκυρα γεννήθηκε και ο Γεώργιος Μαρκοράς (1793-1878) που διακρίθηκε ως δημόσιος άνδρας. Συγκεκριμένα, κατά την αγγλική κατοχή των Ίονίων νήσων διορίστηκε δικαστής στην Κεφαλλονιά, και αργότερα έγινε γενικός επιθεωρητής της Έκπαίδευσης και γενικός γραμματέας της Γερουσίας. Μετά την ένωση της Έπτανήσου με την Ελλάδα εξελέγη βουλευτής καταλαμβάνοντας και θέση Αντιπροέδρου της Βουλής. Στα ιταλικά έγραψε διάφορες πραγματείες, αλλά και σατιρικά ή λυρικά ποιήματα. Ανάμεσα σε αυτά ήταν το έκτενές στιχουργημα «La Moda» (1861) και το ποίημα που έγραψε με αφορμή τον θάνατο του Alessandro Manzoni (1873).

«In morte di Alessandro Manzoni»¹⁰

*Ei fu: la sera placida
D'un giorno immacolato*

9. Αναδημοσιεύουμε την αρχή του στιχουργήματος από το τευχίδιο *Inno all'Isola di Zante scritto appositamente dal Conte Giorgio de Roma e posto in musica dal maestro Egidio Ajudi*, Zacinto 1861.

10. Το κείμενο το αναδημοσιεύουμε από τον τόμο Γεώργιος Θ. Ζώρας, *Έπτανησιακά Μελετήματα*, τόμ. Γ': *Θωμαζαίος και Έπτανήσιοι (ανέκδοτος αλληλογραφία)*, Αθήνα 1966, σσ. 68-69.

*Parve di Lui l'immagine,
Quando il fatal commiato,
Sul passo inremeabile,
Il ciel d'Italia udì.
Per lunga età la Patria
«Del son suo ferro cinta»
Vide lottar, ma suddita
«O vincitrice o vinta»,
E sacro all'Una e Libera
Voto in suo core offri.*

*Savio gentil, all'anime
Si volse intiepidite,
E del servaggio assiduo
L'aspre catene ordite
Nell'adorna parabola
Non timido colpì.
E, stretto al fine orrevole
La magica parola
S'udì ne' casi mescere
D'Adelchi e Carmagnola,
Quasi presagio all'opere
De' cinque eccelsi dì.*

*Sciolse (serbato a' posteri
Grave un giudizio e puro)
Dell' «Uom fatale» al tumulto
Quel carne imperituro,
Ora d'alloro insolito
Religion s'ornò.
Già, di profane laudi
Scerva la musa pia,
Inni dettava angelici
Al Nome di Maria,
E al Divin Figlio e all'Alito,
Che i primi Eletti armò.*

*Così di Fè, di Patria
Al padiglion ripara:
Schivo a congiunto imperio*

*Di scettro e di tiara,
Al gran Pastore, a Cesare
Quel che dovea rendè.
Or su quell'Urna unanimi
Itale e stranie genti,
China la fronte, ammirano,
Del doppio Amor portenti,
In dolce nodo stringersi
Di patria emblemi e Fè.*

Γνωστότερος ποιητής υπήρξε ο γιός του, ο Γεράσιμος Μαρκοράς (1826-1911), που γεννήθηκε στην Κεφαλλονιά και τελείωσε το Γυμνάσιο στην Κέρκυρα. Κατά τη διετία 1849-1851 παρακολούθησε μαθήματα στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Παβίας, όπου είχε φοιτήσει ο Σολωμός και ο Τερτσέτης και είχε διδάξει ο Ugo Foscolo. Όμως εξαιτίας του θανάτου του αδελφού του, άφησε ημιτελείς τις σπουδές του και επέστρεψε στην Κέρκυρα, όπου το 1852 έλαβε το πτυχίο του από την Ίόνιο Ακαδημία. Γρήγορα διακρίθηκε ως λεπταίσθητος ποιητής και μετέφρασε στα ελληνικά Δάντη και Foscolo. Στα ιταλικά έγραψε το μελόδραμα *Il conte Giuliano*, που εκδόθηκε το 1855 στην Κέρκυρα, καθώς και αρκετά ευκαιριακά σονέτα, όπως το ακόλουθο:

«Soneto alla desolata e cara famiglia
dell'estinto fanciullo Costantino Zannini»¹¹

*Eggo giaceva e della vita in forse
l'adorato fanciullo - in tal momento
a una dolce armonia l'orecchio ei porse,
e guardò là, dond' ella scese, intento,*

*La bell'alma rapita in guisa sorse,
onde fruir l'angelico concerto,
che, al suo tardo ritorno, afflitta scorse
già il vago labbro a lei conteso e spento.*

*Ma, se tanto potea nel fanciulletto
nostra melode, un'armonia divina
trar l'alma non dovea dal santo petto?*

11. Το κείμενο το αναδημοσιεύουμε από τον τόμο Γεράσιμος Μαρκοράς, "Απαντα, Άναστύλωσε Γ. Βαλέτας, Έκδόσεις Πηγή, Άθήνα 1950, σ. 359.

*Or, gigli eterni ella mietendo, inchina
 quaggiù le luci e, con soave affetto,
 dir sembra che tai fiori a' suoi destina.*

Ὁ Γεώργιος Τερτσέτης (1800-1874) γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο καὶ μετέβη γιὰ νομικὲς σπουδὲς στὴν Ἱταλία, τὸ 1818, ὅταν δηλαδὴ ἐπέστρεφε ἀπὸ ἐκεῖ ὁ Σολωμός. Συγκεκριμένα σπούδασε στὰ Πανεπιστήμια τῆς Πάδοβας, τῆς Παβίας καὶ τῆς Μπολώνιας, διαδοχικά. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὸν Τουρκικὸ ζυγὸ, ἔγινε καθηγητὴς στὴ Σχολὴ Εὐελπίδων, δικαστῆς, ἀλλὰ καὶ Διευθυντῆς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Παράλληλα ἀφιερώθηκε στὴ λογοτεχνία συγγράφοντας ποιήματα καὶ δραματικὰ ἔργα, χρησιμοποιώντας, μάλιστα, πολλὰς φορὲς τὴν Ἰταλικὴ γλῶσσα. Θυμίζουμε τὸ τυπωμένο, τὸ 1866, στὴ Φλωρεντία δράμα *La Morte di Socrate. Dramma di Giorgio Terzetti con proemio di Nicolo Tommaseo*. Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ λυρικὸ στιχοῦργημα «*Epistola a Ugo Foscolo*»¹², ποὺ ὁ Τερτσέτης τὸ συνέθεσε, τὸ 1860, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη τοῦ μεγάλου ποιητῆ ποὺ εἶχε πεθάνει, τὸ 1827, στὸ Λονδίνο καὶ εἶχε ταφεῖ στὰ προάστια του, στὸ Chiswick. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Foscolo στὸ ἔργο του *Sepolcri* εἶχε περιγράψει μὲ ὕμνητικούς στίχους τὸν φλωρεντινὸ ναὸ τῆς Santa Croce, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Τερτσέτης λέει πὼς ἐμπνεύσθηκε τὴν *Epistola* μέσα στὸν ναὸ αὐτόν. Καὶ εἶναι ἀξιοθαύμαστη σύμπτωση τὸ ὅτι στὴ Santa Croce ἔγινε, τὸ 1871, ἡ μετακομιδὴ τῶν ὁστῶν τοῦ Foscolo. Ἡ πρώτη στροφὴ τοῦ ἔκτενοῦς στιχοῦργήματος ἔχει ὡς ἑξῆς:

*Te non vidi giammai, ma madre mia
 Fu pure a me la genitrice tua,
 Bella di frondi e fior Isola sacra,
 Zacinto, gloria dell'Ionio mare,
 Per te laudata, che li diè la culla;
 Oh fratello amoroso, accogli queste
 Carte vergate da un fratel minore,
 Come d'anni minor, minor d'ingegno:
 È da Firenze tua, che a te ora scrivo
 E sotto il legno della Santa Croce.*

Ἄλλὰ καὶ ὁ μεγάλος σατιρικός μας ποιητῆς, ὁ Κεφαλλονίτης Ἀνδρέας Λασκαράτος (1811-1901) γνώρισε ἀπὸ κοντὰ τὸν ἰταλικὸ πολιτισμὸ. Μετὰ τῆς

12. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸ τευχίδιο *Epistola a Ugo Foscolo o Il responso di Pallade*, Stamperie dell'Unione Tip.-Editrice, Torino 1861.

ἐγκύκλιες σπουδές πού ολοκλήρωσε στὴν Κέρκυρα, σπούδασε Νομικά στὸ Παρίσι καὶ τὴν Πίζα, ἀλλὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου τὸ ἄσκησε γιὰ λίγο καιρό, γιατί γρήγορα ἀφιερώθηκε ὀλοκληρωτικά στὴ λογοτεχνία. Στὰ ἰταλικά ἔγραψε τὸ αὐτοβιογραφικὸ ἔργο *Le mie sofferenze e le mie osservazioni nelle prigioni di Cefalonia* (1860), τὴν *Autobiografia* του (1863-1898), ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ σατιρικὰ ποιήματα, ὅπως τὸ ἀκόλουθο:

«Il passatempo»¹³

*Passatempo! Il tempo passa,
Né ritorna più da noi.
A lasciarcelo scappare
Ci ripentiremmo poi.*

*Deh! mettiamolo a profitto,
Chi in un verso, chi in un altro.
Obblighiamolo al lavoro,
Custodiamolo, egli è scaltro.*

*Egli è scaltro, è mal sicuro,
Perché scivola e sen va.
Aguantiamolo, e cerchiamo
Trarne qualche utilità*

*Che il buon rustico travagli
Per la sua indipendenza.
Che lavori lo scienziato
Per l'onore della scienza.*

*Tutti, tutti lavoriamo,
È nostr'obbligo, è dovere,
Lavorare onestamente
Non è pena, ma è piacere.*

Στὴν Κεφαλλονιά γεννήθηκε καὶ ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος (1814-1883), ἀπὸ μητέρα Ἰταλίδα, τὴν Κοντέσσα Teresa Righetti. Τὶς ἐγκύκλιες, μάλιστα, σπου-

13. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸν τόμο Ἀνδρέας Λασκαράτος, "Ἀπαντα, Εἰσαγωγή - κριτικὴ ἀνθολογία - γλωσσάριον - βιβλιογραφία Ἀλέκου Παπαγεωργίου, Ἐπιμέλεια - κατὰταξη κειμένων Ἀντ. Μοσχοβάκης, τόμ. Γ', Ἐκδόσεις "Ἀτλας, Ἀθήνα 1959, σ. 180.

δές του τις τελείωσε στή Βερώνια, τῇ γενέτειρα τῆς μητέρας του, ἐνῶ στή συνέχεια φοίτησε στίς Νομικῆς Σχολές τῆς Πάδοβας καί τῆς Πίζας. Τò 1839 γύρισε στὰ Ἑπτάνησα, ὅπου ἔγινε δικαστής, ἀλλὰ τò 1867 ξαναπῆγε στήν Ἱταλία, καί συγκεκριμένα στή Φλωρεντία, ὅπου παρέμεινε μέχρι τò 1881. Ὑπῆρξε λυρικός ποιητής καί μετέφρασε στὰ ἑλληνικά μερικά ἄσματα ἀπò τὴν *Gerusalemme Liberata* τοῦ Tasso. Ἀρκετὰ ἀπò τὰ στιχουργήματά του τὰ ἔγραψε στήν ἱταλικὴ γλῶσσα. Σὲ μερικά ἀπò αὐτὰ ἐξυμνεῖ τίς μαγευτικὲς ὁμορφιὲς τῆς Φλωρεντίας καί περιγράφει τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα της, ὅπως σὲ ἓνα ἄτιτλο ποίημα¹⁴, τò ὁποῖο προφανῶς ἔγραψε ὅταν ἔφυγε ὀριστικά ἀπò τὴν Ἱταλία, δύο χρόνια πρὶν τὸν θάνατό του. Παραθέτουμε μερικοὺς στίχους του:

*Italia addio! I tuoi dorati soli,
e le purpuree sere, e quelle azzurre
notti stellate, e di Fiorenza bella
le odorose colline, e le accoglienze
affettuose e liete, onde per quanto
giungi ruvida un'alma, uscirne dee
colta e gentil, mi rinascete ognora
nella mente e nel cuor, e ognor sarete
il più dolce e seren de' miei pensieri.*

Θὰ τελειώσουμε μὲ τὸν Στέφανο Μαρτζώκη (1855-1913) ποὺ γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο ἀπò μητέρα Ἑλληνίδα καί πατέρα Ἱταλό, τὸν δικηγόρο Luigi Ignazio Marzocchi. Τίς ἐγκύκλιες σπουδές του τίς πραγματοποίησε στὴ Ζάκυνθο, ἐνῶ ἀργότερα ἐγκαταστάθηκε στήν Κεφαλλονιά, ὅταν ἔγινε καθηγητής τῆς Ἱταλικῆς γλώσσας στὸ Λύκειο τοῦ Ἀργοστολίου. Ἀπò τò 1897 ἐγκαθίσταται στήν Ἀθήνα καί ἀφιερώνεται στὴ λογοτεχνία. Στὰ ἱταλικά ἔγραψε πολλὰ στιχουργήματα. Θυμίζουμε τίς δύο ποιητικὲς συλλογές *Poesie* καί *Ore di tormento* ποὺ τίς συνέγραψε τριακονταετῆς καί τίς ἐξέδωσε στὴ Ζάκυνθο τò 1885 καί τò 1886, ἀντίστοιχα. Ἀλλὰ καί ἀργότερα δὲν σταμάτησε νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν ἱταλικὴ γλῶσσα σὲ διάφορα ποιητικὰ κείμενά του. Ἀναφέρουμε τò ποίημα «Ad Ugo Foscolo», τὴν ὠδὴ «Pel venticinquesimo anniversario della liberazione di Roma», καθὼς καί τò στιχούργημα «Al Re d'Italia Vittorio

14. Τò κείμενο τò ἀναδημοσιεύουμε ἀπò τò ἄρθρο μου, «Ἱταλόγλωσσα ποιήματα τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, τεκμήρια τῆς εὐγνωμοσύνης του πρὸς τὴν Ἱταλία», *Παρασπός*, τόμ. 41 (1999), σσ. 135-146.

Emanuele III»¹⁵, τὸ ὁποῖο καταλήγει μὲ τοὺς ἐξῆς χαρακτηριστικούς στίχους ποὺ τονίζουν τὴν ἱστορικὴ καὶ πνευματικὴ συμπόρευση τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ ποὺ νομίζουμε πὼς ἀποτελοῦν ταιριαστὸ ἐπίλογο αὐτοῦ τοῦ σύντομου νοεροῦ ταξιδιοῦ μας στὶς γέφυρες τοῦ Ἰονίου:

*Inogni mano l'eterna Storia
Superba e lieta tiene una fiaccola
E, schiudendo il suo libro, rischiara
Quel che il dito del tempo cancella.*

*Son Roma e Atene quelle due fiaccole,
Gli anni di Augusto, gli anni di Pericle,
Che maturano i fior del pensiero
Sovra un tramite ignoto alla terra.*

*Sien sempre unite queste due fiaccole
E insiem rischiarin le umane tenebre,
Ed i popoli guidino ognora
Pei sentieri che menano al cielo.*

15. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Francesco de Simone Brouwer, «Un poeta italo-greco: Stefano Marzokis», *Rivista greca* (Roma), τόμ. 3 (1940), σ. 271.